

BİR AYDININ ZİHİN VE GÖNÜL COĞRAFYASI: BİR DÜNYANIN EŞİĞİNDE

Harun Şahin

- Cemil Meriç'in *Bir Dünyanın Eşiğinde* adlı eseri, onun zihin dünyasını anlamamız açısından son derece kıymetli ipuçları verir. Yılların birikimi, kemale ermiş entelektüel seviye, Doğu-Batı sentezli yaklaşımı, dünya edebiyatına dair kapsamlı okumaları onun eserlerinde zengin bir isim listesi, âdeta bir zihin haritasına dönüşür. Eserde geçen coğrafi isimler ve mekânsal unsurlar bazı duygularla birleşerek okuyucuyu sevgiden hoşgörüyeye, aşktan ihtirasa, saygıdan isyana kadar karmaşık duygulara kanatlandırır. Eserin bu yönündeki deryaya girmeden önce Cemil Meriç'in düşünce tarzına ve zihin coğrafyasına dair bazı hatırlatmalar yapmak isterim.

Cemil Meriç, her şeyden önce kendisini, *başlıca işi düşünmek ve düşündüklerini cemiyete sunmak olan bir yazar ve hoca* olarak tanımlar. Entelektüel kimliğinin merkezinde, *bilgiyi süzgeçten geçiren, elması kömürden ayıran bir kuyumcu titizliği* yer alır. O, işini *demir çarık ve demir asa ile düşüncenin cangıllarında dolaşmak* olarak tarif eden Meriç için tefekkür, bir *vecd* hâli ve kişisel bir arayış, *Olimp'e tırmanan adamdır*. Yazar, okuyucusunu bir keşfin zevkine davet ederken, üslubunu *gebe bırakan söz* olarak nitelendirir.

Cemil Meriç, insan ile dünya arasında hem şekilsel hem fonksiyonel bir bağ kurar. O insan zihninin iki lobunu iki yarım küreye benzetir: Doğu ve Batı. Biri olmadan diğerini anlamak mümkün değildir. "Çağdaş Avrupa, en aydınlık taraflarıyla Hint'in bir devamıdır." tespitiyle, Batı medeniyetinin köklerini Doğu'da bulduğunu savunur. 15. yüzyıldaki Yunan-Roma Rönesansı'na karşı, 19. yüzyılda Sanskritçe metinlerin keşfiyle başlayan süreci "İkinci Rönesans" olarak adlandırır ve bu keşfin Avrupa düşüncesini altüst ettiğini belirtir. Ona göre Doğu ve Batı, aynı tanrılara inanmış ama birbirini unutmuş iki kardeşdir.

Yazarın düşünce sistematüğinde insanlık iki tipoloji üzerinden okunur; Homo Faber (Batı), maddeye diz çöktüren, teknik zaferler kazanan ancak bu süreçte maddeleşen, köklerinden kopmuş insanı temsil eder. Avrupa'nın "içtimaîleşmiş bencilliği", sömürgecilik ve Engizisyon gibi sonuçlar doğurmuştur. Homo Moralis (Hint), feragat, iç huzur ve ruhun madde üzerindeki zaferini temsil eder. Meriç, çağdaş insanın içine düştüğü krizden kurtulması için "kafayla gönlü barıştıracak yeni bir terkip" arayışındadır ve bu konuda Hint'in kılavuzluğuna ihtiyaç duyar.

Bu zıtlıklar âleminde Türk aydını nerede konumlanır? Tefekkürde Monogami! Tek pencere, tek gözlü, meraksız, çilesiz, sorumsuz, tecessüsten mahrum... Sadece Cumhuriyet mi? Osmanlı aydını da öyle... Ona göre Osmanlı sadece *Kur'an* ve İran edebiyatıyla yetinmiş, Hint'e kapılarını kapamıştır. Tanzimat sonrası aydını ise Batı karşısında bir "küçüklük ukdesi" içindedir. "Batıya Kaçış"ın, "fırar"ın sebebi budur. Bir nevi "kabil kompleksi", "Kitabımukaddes'in serseri Yahudisi"... ve Doğu'yu toptan inkâr ederek "papağanlaşmıştır":

Sonra Tanzimat... Batı'ya doğru aralanan pencereler. Frengistanda yalnız "beldeler", yalnız "kâşaneler" gören Osmanlı şairi. Yeni bir aşk, yeni bir sarhoşluk ve Doğu'yu toptan inkâr eden bir küçüklük. Ve ukdesi bütün uzaklaşan Hint.

Halbuki Anquetil-Duperron Ganj kıyılarını El Biruni'den sekiz asır sonra dolaştı. Biz Harzemli bilginin kitabını, bir daha açmamak üzere, kütüphanemizin tozlu raflarına atmıştık. Avrupa bu yeni El Biruni'nin yazdıklarını vecitle okudu ve anladı ki kendisinin daha dün hecelediği hakikatleri ihtiyar Hint binlerce yıl önce haykırmış. (s. 86)

Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde* adlı ilk telif eserini *Türk aydını bu papağanlıktan kurtarmak ve ona kaybettiği dünyaları hatırlatmak* için yazdığını belirtir.

Nihayet dil, sadece bir iletişim aracı değil, bir "irfan" hazinesidir. Sanskritçeyi "*Tanrular'ın dili*" ve "*hiçbir zaman ölmeyecek en eski ve en yeni dil*" olarak nitelendirir. Her kelime, içinde bir dünya saklayan kutsal bir hecedir. Kendi dil yetkinliğini Fransızca, İngilizce ve Arapça üzerinden kurarken Türkçeyi bu medeniyetler arasında bir köprü olarak konumlandırır.

Bir cümle ile söylersek Cemil Meriç'in zihin haritası, mutlak hakikati arayan, Batı'nın aklıyla Doğu'nun gönlünü birleştirmeyi hedefleyen ve Türk aydını kendi irfan köklerine dönmeye çağıran bir davet çığıdır. Onun eserlerinde çığılık bazen bir aşktır, bazen nefret; bazen zafer narasıdır, bazen mağlubiyetin uğultulu hissi, her hâliyle ızdırıp yüklü dinleyen kalbine dokunur, gözden yaş olarak akıverir bazen. Bu çığılığı bütün eserlerinde aynı samimiyette duyabilirsiniz. Biz ilk telif eserini dinlemek istiyoruz.

Gönlü Hangi Diyarlarda Gezerdi?

Kitapta yüze yakın farklı coğrafi yer adı veya mekân unsuru geçmektedir. Tabii ki eserin konusu itibarıyla metnin omurgasını Hint kelimesi etrafındaki kelimeler oluşturmaktadır. Bunu Batı, Doğu, Avrupa, Asya, Himalaya ve Ganj

isimleri takip eder. Diğer yer adları ise bu ana eksen etrafındaki tarihî ve edebî ayrıntıları süslemektedir. Bahsedilen yer adları sadece fiziksel mekânlar değil, kültürel, manevi ve ideolojik yükleri olan sembolik kavramlar olarak Cemil Meriç'in kaleminden dökülür.

Bütün bu mekânların onun duygu dünyasındaki yeri ne idi acaba? Metine baktığımız zaman bu mekânların dört ana duygu kümesi etrafında toplandığını görürüz. Şimdi onun gönlünün gezdiği diyarları izlemeye başlayalım.

1. Sevgi, Hayranlık, Huzur Duyguları Etrafında Toplanan Mekânlar:

Hint, Hindistan, yazar için bir kaçış değil, bir “arayış” ve “ikinci vatandır”. Hoşgörü, şefkat, bereket, düşünce hürriyeti, iç huzuru ve yaşama sevinci duygularıyla özdeşleşmiştir:

Hint, canlıların bütün rüyalarını bağrına basan bir ülke” ve “Tanrılar doğuran bir rahim”...

Ademoğlunun hayat düşünüyü görmeye başladığı günden bu yana, canlıların bütün rüyalarını bağrına basan bir ülke, Hint. Tanrılar doğuran bir rahim. Üç bin yıldan beri bu sıcak topraktan hayalin binbir dallı ağacı yükselmede. Her dalda binlerce filiz, binlerce meyve... en yabancı inançlardan en saflarına, şekilsiz, adlandırmayan, sınırsız Tanrı'ya kadar... Ağaç, hep o ağaç. Bu sarmaş dolaş dallarda aynı usare dolaşılıyor. Dünya denen büyük geminin sereni bu ağaç. Dallarında binbir inanç, binbir ses uğulduyor. Ama bu uğultu bir senfoni. O gizli ahengin zevkine varanlar için, Batı zekâsının harabeler üzerine kurduğu düzen ne kadar kaba ne kadar yapmacık. Dörtte üçünü kirlettiğin, köleleştirdiğin, yakıp yıktığın bir dünyaya hükmetmek marifet mi? Hayatla kaynaşmak, onun bütün tecellilerini sevmek, onun her cilvesine saygı göstermek... Hint bilgilerinden öğrendiğimiz en büyük ders bu. (s. 22)

Fiziksel bir dağ olmanın ötesinde, ruhani zirve, mutlak hikmettir Himalaya. “Olemp'i ararken Himalaya çıktı karşıma.” diyerek Batı'nın rasyonalizminden Doğu'nun mistik derinliğine geçişini bir zafer ve “vecd” olarak niteler:

Yüzyıllar, yüzyılları kovaladı. Şehzadeler ihtiyarladılar. Batı illerinde saltanat süren hükümdar, Doğu'da kalan ağabeyini hatırladı. Az gitti uz gitti... dağlar, deryalar aştı... ve Avrupa ile Asya iki bin yıl sonra Himalaya eteklerinde kucaklaştılar. Batılı hükümdar ülkesine döndü. Bu defa heybesinde kanlı kelleler değil, ışıklı kitaplar vardı.

Nehir değil sadece Ganj, bir ebediyet ve ana şefkati, günahlarından arındıran, “suları saf bir gönül kadar berrak” bir umut kaynağı...

Himalaya'nın ezeli karlarından Seylan'ın boğucu sıcağına kadar uzanan rüyalar diyarı Hindistan. Kuzeyde dağların, güneyde okyanusun sonsuzluğu ve göklerden boşanırcasına coşkun ırmaklar. Hint'e adını veren Indus, her sabah bütün bir canlılar dünyasını susuzluktan ve milyonlarca Hintliyi günahlarından kurtaran Ganj... (s. 89)

2. Egoizm Ve Hırs Duyguları Etrafında Toplanan Mekânlar

Batı dünyasını temsil eden mekânlar, genellikle Hint ile zıtlık oluşturacak şekilde olumsuzlanır. Avrupa, “arka plandaki sesleri duymayan”, sadece kendi çalgısına kulak veren mağrur bir merkez olarak tarif edilir. Ferdî bencillik, sömürgecilik, kanlı meyveler, kirli ve kibirli ilişkiler diyarı. Batı’nın kurduğu düzen Hintli bilgelerin “gizli ahengi” yanında “kaba ve yapmacık” bilginlik.

Avrupa, ferdî bencillikten zarar gördüğü için içtimaileştirmiş bencilliğini. Şatafatlı adlar takmış egoizmine: aile demiş, parti demiş, sınıf demiş. İpek eldivenler geçirmiş pençesine ve kutsal kavramların gölgesinde her cinayeti işlemiş. İkiye bölmüş ahlâkı. Başkalarını ezme için etrafında-kilerle birleşmiş. Engizisyon, haçlı seferleri, sömürgecilik bu medeniyetin kanlı meyveleri. Oysa Hintliyi özetleyen kelime: feragati (s. 20)

Hint düşüncesi birçok aydınlar için hâlâ Mavi Sakal’ın kırkinci odası. 18. asırda Anquetil-Duperron’la, Williamjones, Hind’e niçin gitmişlerdi, kaçımızın bundan haberi var? Halbuki bu gidiş, bütün Avrupa düşüncesini altüst etmiş, yeni ufuklar açmış şiire. Ama edebiyat ve fikir tarihçileri bu konuyu şarkiyatçılara bırakmış, şarkiyatçılar edebiyatçılara. Bir kelimeyle Batı sırtını çevirmiş Doğu’ya ve yalnız Olemp’i görebilmiş, Olemp’i, yani kendini. (s. 21)

Amerika, maddi bolluk, manevi sefalet ve sanayileşmiş bir soğukluk duygusuyla anılır.

Avrupa bu iki kutbun arasındadır: yarı Asya, yarı Amerika. Ona sorarsanız Amerika’da maddî değerlere aşırı bir ilgi gösterilmektedir, Asya’da manevî değerlere. Bir yanda bolluk, ötede sefalet. Ve bu tezadı devam ettirmek için semavî birer hakikat gibi kabul ettirilmek istenen iktisadî naslar. (s. 24)

3. Nostalji, Saygı Ve Güzellik Duyguları Etrafındaki Mekânlar

Batı medeniyetine ve köklerine karşı duyulan duygu, nefret değil, bir tür mesafeli saygı ve dünyeviliğe yenik hüznün, bir nevi ölünün ardından duyulan saygıdır.

Avrupa, Promete’yi temsil ediyor. Homo faber yıldırımını ışığa çevirdi. Tabiatın bütün canavarları bu yavuz hayvan terbiyecisi karşısında el pençe divan. Dünyayı cennete çevirmek için bir işaret bekleyen bu yaman orduyu hedefe ulaştıracak kurmaylar nerede?

Hind’i göklere çıkarışımız Batı’ya yermek için değildir. Himalaya’nın keşfi Olemp’e karşı beslediğimiz sevgiyi azaltmadı. Ama Eski Yunan yalnız kitaplarda yaşıyor, Hind’in dehasını dile getiren büyük fikir adamları çağdaşımız. Tebliğleri yaşanmış ve yaşanan bir ders. Bunun için daha sıca, daha canlı. Kafayla gönüü barıştıracak yeni bir terkip için Hind’in kılavuzluğuna ihtiyaç var. Hayatın manasını aydınlatan büyük sırların anahtarı hâlâ onun ellerindedir. (s. 20)

Ravana'nın şehridir Lanka. Ramayana'nın en görkemli ve en trajik şahsiyetlerinden biri, kötü değildir aslında; kudretin, bilginin ve ihtirasın aynı bedende toplanmış hâlidir. Lanka'nın altın kubbeleri altında hüküm süren bir kraldır Ravana. Sita'yı kaçıışı bir savaşın değil, bir gururun ve tutkunun kıvılcımıdır. Ve şehri Lanka ise öylesine ihtişamlı, öylesine ürperti verici:

*Lanka'nın dört kapısı var,
Geniş, yüksek,
Kapıların üstünde ölüm saçan mancınıklar.
Surları altındadır Lanka'nın.
Duvarların içi mücevher kakmalı,
Mercan kakmalı, inci kakmalı.
Hendeklerle çevrili dört bir yanı.
Hendekler geniş, hendekler derin...
Timsahlar yüzer sularında hendeklerin.
Kulelerinde nöbetçiler bekler.
Sütunları altındadır saraylarının.
Lanka'ya yaklaşılmaz,
Yaklaşılsa da, surları yalçındır,
Aşılmaz.
Tanrıların kalesidir Lanka,
Bir dağ üstüne kurulmuş...
Belinde üç katlı bir kemer:
Ormanlar, surlar, nehirler.
Derya ortasında dimdik ve korkunç (s. 372)*

Antik dünyanın kudretini temsil, maddede ayrı bir hakikat arayışı, aşksız bir iştiha, ruhsuz ihtişam, aklın kılıcıdır isyan; tanrıları Olimpos'tan indiren mürtet, ilahiye dünyevileştiren bir zekâdır Roma. Oysa Hint öyle mi? Gizli duvarlar mahzeni, aşk içinde erir ve benliğini aşarak tanrılaşır. Orada mücadele değil, vecd vardır; inkâr değil, iç içe benlik. Okuyalım:

Roma ve Hint... Birinde gök kubbeden tanrıları silip süpüren isyan, ötekinde insanın aşk içinde eriyip tanrılaşması. El Biruni bin yıl önce hayranlıkla bahseder Gita'dan. Avrupa 1785'den beri Gita'ya aşına. Gita'yı tanımayan tek millet biziz. Yalnız Gita'yı mı?

Avrupa sırtını Olempe dayadıktan sonra Avrupalı oldu. Ama çağdaş Batı'yı yeni fetihlere kanatlandıran İkinci bir Rönesans daha var. Hıristiyan dünya tarihte başka Avrupalılar da olduğunu 18. yüzyılın sonlarında öğrendi. Anladı ki düşünce yalnız Akdeniz kıyılarında yetişen bir çiçek değildir. Zekânın kabuğundan çok özünü değiştiren bu devrim, mutlak'ı tahtından indirdi. Felsefe, Himalaya'dan esen rüzgârla kanatlandı. Romantizmin altın meyvelerini olgunlaştıran: Asya güneşi. Hint tanınınca kadar, mitoloji içinden çıkılmaz bir masal yığınıydı. Dilbilim Sanskritçe'nin keşfiyle yaşıt. Birinci Rönesans'ın Homeros'una, Vergilius'una karşılık, İkincinin Viyasa'sı Valmiki'si var. Kafaya ve gönüle seslenen bir

devrim bu, mermerde değil, kitapta tecelli ettiği için farkına varan az. (s. 87)

4. Romantizm Duygularıyla Yoğrularan Efsanevi, Büyülü Mekânlar

Aşkın vatanı ve şiirin kaynağıdır Bengal. “Güneşin şehvetli okşayışlarını aşk şarkıları ile karşılayan toprak” öylesine lirik, öylesine şükran dolu:

Bengal aşkın vatanı. Kurtuluş canla cananın vuslatında. Canan: Tanrı. Yanacaksın ona kavuşmak için. Rada: Tanrı’ya adanan ruh, sonsuza hareket çeken insan. Krişna: mutlak güzellik. Cisman! aşk, bulanık ve çamurlu bir su. Cismanî aşk, sisli bir ışık.

Cayadeva Bengalli bir saray şairiydi. Beşikte dinlediği efsanelerden bir neşideler neşidesi yarattı. Ölçülü ve saltanatlı bir şair. İlhamının mahfazası: Sanskritçe. Rada ile Krişna’nın aşklarını halkın diliyle ebedileştirecek yeni bir Cayadeva’ya ihtiyaç vardı.

Gerçekle kurmaca âlemin birbirine karıştığı bu dünyada Lanka ve Alaka’nın coğrafi konumunun ne önemi var? Bu yer adları masalsi bir ihtişam, tasvirler arzu ve rüya duygularını uyandırır. Alaka, “yıldız yıldız çiçek tozlarının uçtuğu”, her köşesinde bir aşk hikâyesinin gizlendiği ütopyik bir güzellik merkezi:

*Siyah bir pelerin gibi sarıl.
Aşağıda Yaksalar diyarı Alaka
Pırıl pırıl...
Kailasa’nın göğsüne dayanmış başını...
Mehtapta çırılçıplak,
Bembeyaz bir duvak gibi ayaklarının ucunda
Ganj...
Sana benzer o beldenin sarayları,
Senin gürleyişin tok ve âhenkli.
Sen yücesin, onlar yüce...
Dümbelek sesleri ile uğuldar divanhaneleri, her gece,
Mavi lotüslerle oynar güzelleri
Kâküllerinde taze yaseminler
Kulaklarında akasya.
Ağaçları yaz kış çiçekli...
İnsanların tek kaygısı: Aşk. (s. 381)*

Cemil Meriç’in zihin haritası ve gönül tahtı bir atlas değildir; meridyenleri ızdırıp, paralelleri “vecd” olan bir iç coğrafyadır. Hint’ten Roma’ya, Himalaya’dan Oлимп’e, Bengal’den Lanka’ya uzanan bu mekânlar zinciri, taş ve topraktan örülmüş bir dünya değil; insanlığın ruh macerasıdır. O, şehirleri haritacı soğukkanlılığıyla değil, bir mütefekkirin titrek kalbiyle dolaşır. Her yer adı bir medeniyet hükmü, her coğrafya bir muhasebe vesilesidir. Hint onun için bir kaçış değil, kaybedilmiş bir bütünlüğün hatırlayışı; Roma bir zafer değil, aklın gururla sınanışı; Bengal aşkın dili; Lanka ihtişamın ve ihtirasın trajik masalıdır.

Meriç'in gönlü Ganj'ın sularında arınırken, zekâsı Avrupa'nın çelik surlarını yoklar. Ne Doğu'ya kör bir teslimiyet ne de Batı'ya toptan bir inkâr... O, iki yarım küreyi birleştirmek isteyen sancılı bir bilinçtir. Himalaya'nın karı ile Olemp'in mermeri aynı cümlede buluşuyorsa, bu bir tereddüdün değil, bir terkip arayışının eseridir. Çünkü ona göre medeniyet tek kanatla uçmaz.

Neticede *"her kitap bir davettir. Bu eser de Türk aydınına yöneltilmiş sert ama şefkatli bir ikaz... 'Tek pencereyle bakma' der; "kendi irfanını inkâr ederek büyü-yemezsin."*. Mekânlar değişir, isimler değişir fakat asıl mesele aynıdır: Akıl ile gönlü barıştırmak. Cemil Meriç'in bütün çılgılığı burada düğümlenir.